
КОТИК Т.М.,

доктор педагогічних наук,

професор,

Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника,

м. Івано-Франківськ, Україна

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ НАВЧАННЯ ПИСЬМА ШЕСТИЛІТНІХ ШКОЛЯРІВ У НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ

У статті висвітлено психофізіологічні механізми засвоєння письма дітьми шестирічного віку, що є науковими орієнтирами для удосконалення методики навчання письма шестирічних першокласників за вимогами Нової української школи. З'ясовано, що недоцільно навчати першокласників безвідривного, швидкого та каліграфічного письма та використовувати копіювальний метод навчання. Основну увагу потрібно зосередити на автоматизації навичок письма буквених елементів і конструюванні букв з них, застосовуючи мовленнєво-ігрові прийоми навчання.

Ключові слова: *Нова українська школа, шестирічні першокласники, навчання письма, психофізіологічні засади методики навчання мови.*

В статье отражены психофизиологические механизмы усвоения навыков письма детьми шестилетнего возраста, что являются научными ориентирами усовершенствования методики обучения письму шестилетних первоклассников в соответствии с требованиями Новой украинской школы. Выяснено, что нецелесообразно учить первоклассников безотрывного, быстрого и каллиграфического письма и использовать копировальный метод обучения. Основное внимание нужно сосредоточить на автоматизации навыков письма буквенных элементов и конструировании букв из них, применяя коммуникативно-игровые приемы обучения.

Ключевые слова: *Новая украинская школа, шестилетние первоклассники, обучение письму, психофизиологические основы методики обучения языку.*

The article deals with the psychophysiological mechanisms of learning to write inherent in six-year-old children, which are scientific guidelines for improving the methods of teaching six-year-old first graders to write according to the requirements of the New Ukrainian School. It has been found that it is inexpedient to teach first-graders continuous, fast and calligraphic writing and to use the copying method of teaching. The focus should be on driving to automatism the skills of writing the letter elements and constructing letters from them, using speech and game teaching techniques. Regular difficulties that pupils face when learning to write have been defined. It has been concluded that the work on perfection of the skills necessary for writing and on automaticity of writing shall take up a considerable part of the Ukrainian language lessons through all the years in the elementary school, since writing skills, unlike reading skills, reach the level of automatism only at the end of the fourth learning year, when the child is 9 to 10 years old.

Key words: *New Ukrainian school, six-year-old first-graders, teaching writing, psychophysiological principles of language teaching.*

Постановка проблеми. Письмо – це вторинна форма мовлення, якою дитина оволодіває після засвоєння усного мовлення. На відміну від усної мовної діяльності, якої людина навчається природно, упродовж життя, писемного мовлення потрібно навчати, створюючи для цього спеціальні умови.

Однією з основних вимог Нової української школи до навчання шестирічних першокласників є створення здоров'язбережувального освітнього середовища, у якому не виникають і не накопичуються мікростреси, що призводять до значних труднощів у школяра, а відтак і до відставання у навчанні та розвитку дитини. Крім того, концептуальні положення НУШ передбачають інтегроване навчання всіх видів мовленнєвої діяльності на уроках української мови, тобто поєднання роботи з формування графічних навичок письма з розвитком мовлення та навичок читання, збагаченням словникового запасу учнів. Зважаючи на те, що до першого класу приходять діти 5-6-річного віку, перед педагогами, психологами, лінгводидактами постає проблема розроблення відповідних методик навчання, удосконалення традиційних підходів до навчання грамоти, що були розроблені для навчання 7-9-річних дітей. Такі підходи повинні враховувати як вікові, так і психофізіологічні особливості першокласників, а також надбання та помилки вже існуючої методики навчання.

Аналіз досліджень з проблеми. За зауваженням О.Лурії, процес письма відноситься до найбільш складного виду мовленнєвої діяльності, його ціліс-

ність забезпечують різні анатомо-фізіологічні структури людини, що відповідають за слуховий аналіз у процесі письма, синтезування кінетичних відчуттів та управління рухами руки в узгодженні з артикуляційними рухами, просторову орієнтацію на аркуші паперу, збереження задуму впродовж викладу думки на письмі. Психолог у результаті експериментальних досліджень довів, що труднощі в навчанні письма молодших школярів обумовлені їхніми психофізіологічними та віковими особливостями [9].

За дослідженнями Л.Прахт, недорозвиток окремих ділянок кори головного мозку призводить до різного роду відхилень у засвоєнні навичок письма та до неможливості оволодіти такими навичками [11].

Т.Комарова довела, що в дітей молодшого шкільного віку не всі функції кори головного мозку, що відповідають за навчання читання й письма, достатньо розвинені. Діти 6-7 років на час вступу до школи мають вже достатньо розвинені окомір та рухливість пальців та кисті руки, натомість рухи письма суттєво відрізняються від рухів малювання та ліплення, засвоєних у дошкільному віці, оскільки підпорядковуються іншим, ніж в образотворчій діяльності, завданням [7].

Г.Кравцов з'ясував, що в дітей 6-7-річного віку артикуляційні рухи мовленнєвого апарату та рухи пальців неподільно пов'язані, тобто дитина, пишучи слова, їх підсвідомо промовляє. Дослідник зауважував, що для формування рухових навичок письма доцільно послуговуватися такими прийомами, як наслідування, словесне пояснення, ведення руки дитини дорослим і , хоча написання літер та їх елементів стає більш впевненим, під час переходу від одного елемента до іншого ще залишається тремтіння руки. Відтак психолог рекомендує, зважаючи на особливості формування рухових навичок письма, починати навчання грамоти не з написання цілих букв, а з окремих буквених елементів, пояснюючи, з яких саме складається та чи інша літера і що букви можна конструювати, складаючи їх, немов башточки з кубиків, з певного набору елементів [8].

За даними Л.Запорожця, у 5-7-річних дітей процес окостеніння пальців кисті руки ще не завершений, тому навіть багаторазове вправлення не дозволить сформувати сталі графічні навички письма, тому автоматизація цих навичок відбувається лише на кінець навчання в початковій школі [5].

Для навчання письма необхідно, щоб в дитини були розвинені не лише окомір та рухові навички, а також фонематичний слух та сформовані артикуляційні навички.

За дослідженнями Л.Будяка Д.Ельконіна, Л.Ткачової та інших, фонематичний слух у шестирічних учнів достатньо розвинений для сприйняття усного мовлення й готовий до здійснення слухового аналізу й синтезу. У дітей цього віку артикуляційна система фізіологічно готова для відтворення всіх

звуків рідної мови, хоча досить поширені в мовленні багатьох дітей артикуляційні помилки, що може негативно позначитися на якості писемного мовлення.

Мета статті: висвітлити психофізіологічні механізми засвоєння письма дітьми шестирічного віку як наукового підґрунтя для удосконалення методики навчання письма шестирічних першокласників за вимогами Нової української школи. З'ясувати доцільність навчання шестирічних першокласників безвідривного, швидкого та каліграфічного письма; окреслити психолого-педагогічні вимоги до побудови процесу навчання письма 6-літніх першокласників.

Виклад основних положень. У психологічних працях науковці дискутують питання щодо необхідності навчання шестилітніх першокласників швидкого та безвідривного письма.

Так, психологи Б.Ананьєв, Б.Баєв, О.Скрипченко дослідили, що в переважній більшості першокласників рухи руки під час письма дуже дрібні й супроводжуються частими зупинками, що пояснюють великим напруженням під час їх виконання та відсутністю досвіду передбачення подальшого руху під час написання літери. На підставі спостережень дійшли висновку, що в дітей 6-7-річного віку відсутня координація всіх ланок руки під час руху вздовж рядка та немає ритму в просуванні вперед; зупинка руху може відбуватися в будь-якій частині букви. Подальші спостереження дослідників за формуванням навички письма дали змогу зробити висновок про те, що із поступовим збільшенням обсягів письма молодші школярі без труднощів можуть опанувати безвідривним письмом 2-3 букв.

Натомість О.Лурія зазначав, що під час первинного етапу формування навички письма провідним у дітей є зоровий контроль, хоча він є ще недосконалим. Втрата контролю за руховою діяльністю під час письма не дає можливості писати букви відповідно до зразка. Якщо ж завдання ще більше ускладнюються із збільшенням обсягів письма, коли ще не засвоєно складні прийоми написання букв і здійснюється перехід до безвідривного написання складів, виникають порушення в написанні навіть тих букв, що в ізольованій позиції учень писав правильно: «спостерігаються коливання нахилу, різниця в ширині літер, нерівномірна відстань між буквами, невідповідність у їхніх пропорціях тощо» [9, с.27].

Психологи висувають додаткові аргументи проти навчання першокласників безвідривного, а відтак, і швидкого письма. Розглянемо їх.

Дослідники механізмів письма у першокласників за спеціально здійсненими розрахунками дійшли висновку, що між написанням кожного окремого елемента букви діти роблять невеличку паузу, тривалість якої дорівнює часу для написання наступного елемента букви. Таку паузу дитина робить для усвідомлення та обдумування наступної дії під час написання графічного

елемента. Ускладнення завдання, що передбачає збільшення обсягу письма або безвідривне чи швидке письмо приводить до збільшення часу для обдумування наступних дій та тривалості руху руки. Усе це призводить до уповільнення, а не пришвидшення процесу письма, що свідчить про недоцільність як запровадження безвідривного, так і швидкого письма на початковому етапі навчання грамоти шестилітніх школярів [1].

Крім того, Л.Желтовська зазначала, що під час безвідривного письма здійснюється повторне прописування вже готових елементів букви або їх частин, що ускладнює процес письма, а оскільки для подальшого написання сполучення букв пересувається не зошит, а рука та напружується й нахилиється в той бік постава, це створює додаткове напруження й дискомфорт для дитини, яка вимушена виконувати неприродні рухи [4].

У дослідженні М.Безруких висунуто ще й додатковий аргумент проти безвідривного навчання письма на початковому етапі. Науковець зазначала, що для того, щоб правильно написати букву або її елемент, діти майже затамовують подих і пишуть на вдиху, після чого видихають і пишуть наступний елемент. Під час безвідривного написання декількох елементів відбувається затримка дихання до 20-30 секунд, що шкідливо позначається на працездатності та здоров'ї дитини [1].

Для нас становить інтерес висновок Д.Ельконіна, який зазначав, що «алгоритм «пиши швидше» протягом всього першого року навчання призводить не до пришвидшення руху, а до скорочення часу мікропаузи; тобто того часу, що є необхідним для усвідомлення руху, закріплення його і формування навички. У семирічних дітей час виконання руху «прискорюється» лише з другого півріччя, а значить, весь букварний період, весь перший етап навчання за надмірної швидкості витрачається марно, оскільки дитина не встигає закріпити правильний спосіб написання букви, і в результаті закріплюються «карлючки». Переробити неправильну графічну навичку, дуже важко, а в більшості випадків — практично неможливо» [3, с.71].

За даними Н.Семаго, рухи руки в процесі письма молодших школярів здійснюються дуже повільно та з великою витратою енергії, оскільки діти дуже сильно тиснуть на папір та сильно стискають ручку. За їхніми спостереженнями, упродовж першого року навчання швидкість письма суттєво не збільшується, що необхідно враховувати, працюючи з шестирічками в першому класі [12].

Отже, недоцільно форсувати темп навчання письма шестирічних першокласників або запроваджувати для цього безвідривне навчання письма, оскільки це призводить до порушення графічних умінь учнів та засвоєння прийомів несвідомого та неправильного письма. Упродовж усього першого класу під час навчання грамоти надмірне збільшення швидкості письма не

сприятиме формуванню навички, а, навпаки, гальмуватиме її.

Відповідно до учнівських прописів, важливу роль у написанні букв відіграє сполучення її елементів, а в написанні слів – сполучення букв між собою. Каліграфічно правильне письмо вимагає від учнів дотримуватися однакової висоти букв, однакової відстані між словами, використовувати відповідний тип поєднання букв між собою в словах, правильно розміщувати написане в рядках зошита, дотримуватися однакового нахилу всіх букв тощо. Звісно, що таку кількість додаткових каліграфічних вимог до графічних вимог письма спроможні дотримуватися не всі учні.

Для з'ясування ставлення вчителів до формування в учнів каліграфічного письма нами було проведено опитування класоводів початкової школи, результати якого засвідчили, що лише третина респондентів переконані в необхідності формувати в учнів красиве і швидке письмо за сучасних умов розвитку комп'ютерної техніки.

За дослідженням І.Кирей, ефективним прийомом формування навички письма є «дробове пояснення ходу руху», тобто словесне детальне пояснення написання букви, під час якого використовують слова-команди: «починаю... веду... доводжу до...» тощо, які супроводжують показом руху руки під час написання. Важливо, вважає педагог, щоб всі слова інструкції-показу були зрозумілі дітям і не мали подвійного смислу, не містили зайвих слів і не були занадто довгими [6].

Досвід засвідчує, що першокласники переважно не дотримуються зразка написання, поданого усно чи письмово вчителем, і пояснюють це низкою причин, серед яких є такі: рухи руки вчителя під час показу є незнайомими для дітей і тому виглядають для них дуже складними, а відтак шестилітки не можуть одразу їх повторити або виокремити із складного образу окремі дії; учні здатні бачити розбіжності між зразком та результатом написання, але не завжди можуть виправити помилки через брак зорово-рухового досвіду.

Для вироблення якісних навичок письма учнів потрібно навчити правильно застосовувати відповідні прийоми, ознайомлення з якими відбувається в добуквений період навчання грамоти, коли учнів учать правильно тримати ручку, сидіти за партою, розташовувати зошит та пересувати його під час письма. Автоматизація цих навичок відбувається впродовж наступних років навчання в початковій школі.

Науковці об'єднують усі прийоми, необхідні для вироблення навичок правильного письма, у дві групи: необхідні для письма і власне письмо.

До першої групи прийомів – тих, що необхідні для письма, віднесено такі: дотримання правильного положення, постави під час письма; володіння інструментом письма; правильне розташування зошита і просування його під час письма; здійснення рухів руки під час письма [3].

До другої групи прийомів, яких потребує саме письмо, увійшли такі: співвіднесення звука із буквою; співвіднесення друкованої букви з її писаним варіантом; порівняння зразка із здійсненим написанням; прийоми написання самої букви: звідки і як починати писати, куди вести далі ручку, де здійснювати поворот і з'єднання та як саме; прийоми сполучення літер: без відриву, з відривом, зверху, знизу, посередині; зіставлення розмірів букв за висотою та шириною для дотримання рівного рядку написання; письмо в рядку чи над або під рядком; прийоми правильного способу письма [3].

Прийомів, якими мають оволодіти учні і за правильністю виконання яких вони мають стежити, дуже багато, тому школярам не завжди вдається правильно розподілити свою увагу між ними для дотримання всіх вимог, що й призводить до труднощів у навчанні. Зазвичай першокласники зосереджують максимум уваги на тому, що вони роблять у даний момент, і не пов'язують його з наступним рухом. Під час виконання списування або письма під диктовку контроль за графічно правильним письмом ще більше послаблюється.

М.Вашуленко для вироблення усвідомленого письма у першокласників запропонував знайомити їх з новою буквою за допомогою певного алгоритму, що допоможе дітям контролювати свої дії під час письма, а саме: пояснення, з яких елементів складається буква; показ та пояснення, як виконати дії для написання елементів; показ та пояснення, як елементи сполучити між собою; показ та пояснення, де починається рух, де закінчується, як траєкторія руху. Науковець зазначав, що спосіб письма ручкою відрізняється від написання на дошці крейдою, тому радив показувати рухи за допомогою фломастера на білому тлі гладкої поверхні. Для засвоєння алгоритму письма букви педагог радив надавати можливість учням «керувати» рухами вчителя під час його роботи з фломастером на дошці [2].

У сучасних дослідженнях з проблеми формування графічних навичок у першокласників досить часто подають рекомендації щодо формування усвідомленої дії для вироблення навичок письма.

Так, М.Наумчук звертає увагу вчителів на те, що не варто багато уваги приділяти роботі з окреслення чи копіювання зразка, використовувати трафарети, застосовуючи копіювальний метод з самого початку процесу навчання. Цей метод доцільно використовувати для удосконалення вже існуючого почерку, а не для неусвідомленого виконання дії письма, оскільки для формування автоматизованого навичку письма потрібно набагато більше часу [10].

Для усвідомленого засвоєння графічної системи української мови вчителі початкової школи послуговуються спеціальними картками, що складаються з друкованих та писаних букв. Для їх використання в роботі з шестилітками застосовують таку послідовність завдань: порівняти елементи писаної

та друкованої букви; знайти схожість та відмінність; визначити елементи, з яких складається писана буква; зробити словесний опис траєкторії руху для написання кожного елемента та букви в цілому; проговорити інструкцію разом з учнем; розставити орієнтири правильного виконання руху; написання букви в повітрі або в піску; написання букви за пунктирними лініями в зошиті.

Висновок. Уважаємо, що таку роботу потрібно розпочинати в період підготовки руки дитини до письма і продовжувати в букварний та післябукварний періоди навчання грамоти. Систематичне застосування подібних завдань, що ураховують вікові та психофізіологічні особливості першокласників, сприятимуть усуненню труднощів у навчанні письма в період навчання грамоти.

Список використаних джерел:

1. Безруких М.М. Обучение первоначальному письму: Система Д.Б.Эльконина. М.: Просвещение, 2002. 124с.
2. Вашуленко М.С. Навчання грамоти у 1 кл.: посіб. для вчителя. К.: Освіта, 2002. 176 с.
3. Эльконин Д.Б. Особенности психологического развития детей 6-7-летнего возраста. М.: Педагогика, 1988. 135 с.
4. Желтовская, Л.Я. Формирование каллиграфических навыков у младших школьников. М.: Просвещение, 1997. 123с.
5. Запорожец Л.В. Избранные психологические труды в 2-х томах. М.: Просвещение, 1986. С. 58 - 61.
6. Кирей І.Ф. Методика викладання каліграфії в початковій школі: навчальний посібник. К.: Вища школа, 1994. 206с.
7. Комарова Т. С. Методика обучения изобразительной деятельности и конструированию . М.: Просвещение, 1991. 328с.
8. Кравцов Г.Г. Шестилетний ребенок. Психологическая готовность к школе. М. : Знание, 1987. 77с.
9. Лурия А.Р. Очерки психофизиологии письма. М.: Академия, 2002, переиздано с 1950. 167с.
10. Наумчук М.М. Сучасний урок української мови в початковій школі (методика і технологія навчання). Видання друге, доповнене. Тернопіль: Астон, 2005. 352с.
11. Прахт Л.И. Развитие движений кисти и пальцев рук . Начальная школа. 2004. №4. С.5-7.
12. Семаго Н.Я. Психолого-педагогическая оценка готовности ребенка к началу школьного обучения: программа и методические рекомендации. Чистые пруды, 2005. 30с.

Transliteration of References:

1. Bezrukykh M.M. Obuchenye pervonachalnomu pysmu: Systema D.B.Элконьна. М.: Prosveshchenye, 2002. 124s.
2. Vashulenko M.S. Navchannia hramoty u 1 kl.: posib. dlia vchytelia. K.: Osvita, 2002. 176 s.
3. Элконь D.B. Osobennosti psikhologicheskogo razvitiya detei 6-7- letnego vozrasta. М.: Pedahohyka, 1988. 135 s.
4. Zheltovskaia, L.Ia. Formyrovanye kallyhrafycheskykh navikov u mladshykh shkolnykov. М.: Prosveshchenye, 1997. 123s.
5. Zaporozhets L.V. Yzbrannie psikhologicheskyye trudi v 2-kh tomakh. М.: Prosveshchenye, 1986. S. 58 - 61.
6. Kyrei I.F. Metodyka vykladannia kalihrafii v pochatkovii shkoli: navchalnyi posibnyk. K.: Vyshcha shkola, 1994. 206s.
7. Komarova T. S. Metodyka obucheniya yzobrazytelnoi deiatelnosti y konstruyrovanyiu . М.: Prosveshchenye, 1991. 328s.
8. Kravtsov H.H. Shestyletnyi rebenok. Psikhologicheskaiia hotovnost k shkole. М. : Znanye, 1987. 77s.
9. Luryia A.R. Ocherky psikhofyziolohyy pysma. М.: Akademyia, 2002, pereydzano s 1950. 167s.
10. Naumchuk M.M. Suchasnyi urok ukrainskoi movy v pochatkovii shkoli (metodyka i tekhnolohiia navchannia). Vydannia druhe, dopovnene. Ternopil: Aston, 2005. 352s.
11. Prakht L.Y. Razvitye dvyzhenyi kysty y paltsev ruk . Nachalnaia shkola. 2004. №4. S.5-7.
12. Semaho N.Ia. Psikhologo-pedahohycheskaia otsenka hotovnosti rebenka k nachalu shkolnoho obucheniya: prohramma y metodycheskyye rekomendatsyy. Chystie prudi, 2005. 30s.

KOTYK Tetiana Mykolayivna,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Professional Methods and Techniques of Primary Education, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine

E-mail: inst@pu.if.ua

tetiana.m.kotykh@pu.if.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8213-8318>;

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL PRINCIPLES OF LEARNING TO WRITE SIX-YEARS SCHOOLS IN A NEW UKRAINIAN SCHOOL